

מרחבים

כתב עת אינטראקטיבי
למחשבה פסיכואנליטית

בס"ד

הידיעה שאין לדעת אותה

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית

מאת: אסתר הס¹

מאתגר למדי לכתוב על הקהילה הדתית-חרדית בימים סוערים אלה. בחוץ מתחדד ביתר שאת הקונפליקט הקיומי סביב הווי החיים בישראל, שאלת השפעתו של הממסד הדתי על הציבוריות הישראלית רוחשת וגועשת, דיונים הנוגעים לעקרונות ודפוסי אורח החיים של המיעוט, כמו 'חוק טל', 'שירות צבאי' ו'הדרת נשים', מתנצחים ברומו של עולמנו הנוכחי בקול שאון.

השיח הנוכחי ודומיו מהווים סדק צר לעקרונות הקהילתיים ולהווייה הדתית המאפיינים את חיי היומיום של ציבור שומרי המצוות בישראל, והם בגדר מבט כוללני ובלתי ממצה ל'עולם' שלם בפני עצמו, הבנוי מן המסד עד הטפחות בסגנון בדלני ושמור, סביב סולם ערכים ברור ותובעני, המעצב את החברה החרדית ואת הווייתה הפנימית והציבורית גם יחד.

העירוב הקיים בין קבוצות שונות בחיים המשותפים בישראל, יצר חומות ברורות, וכך שוכנות האסכולות הקטביות זו לצד זו: בני ברק, 'הממלכה החרדית' הבלתי מעורערת, חוברת למטרופולין הגועש של 'העיר ללא הפסקה', אך בו בזמן רחוקה שנות אור מהווייתה, בגינה היא מתכנסת עוד יותר אל תוככי חומותיה הגבוהות.

ממד אמיתי, עמוק וקיומי עוד יותר של דינמיקה זו, נחשף בקליניקה הטיפולית. שאלות עדינות וטעונות, של ליבת הווי החיים בקהילה הדתית-חרדית, מכאיבות כעצב חשוף.

¹ דר' אסתר הס. פסיכותרפיסטית. מרצה במכללת בית וגן ירושלים ובאוניברסיטת לסלי-השלוחה בארץ. עובדת בקליניקה פרטית.

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

הטיפול הפסיכואנליטי בקהילה החרדית הסגורה והלוחמנית, מעמיד את המטפל בפני אתגר כבד מנשוא, של צעידה מקצועית יציבה בין סתירות וקונפליקטים תכופים, המעצימים את האתגר הטיפולי ומציבים שאלות מהותיות סביב התכנות הטיפול הפסיכואנליטי במתכונתו הנוכחית בקהילה זו.

במאמרי זה אנסה להציג את הנושא בחדות מבפנים אל החוץ, תוך חשיפה אישית, מעצם היותי מטפלת בתוככי הקהילה החרדית ומשתייכת לקהילה זו ולדרכה. מתוך מפגשי בקליניקה לאורך השנים, אני חוקרת ושואלת בכנות: האמנם אפשר? האם תתכן אפשרות של פסיכותרפיה פסיכואנליטית לקהילה הדתית-חרדית? ומה נדרש כדי להתאימה? פרק ממחקרי זה מובא בשורות אלה.

כמטפלים, חלק מאתנו פגש, מן הסתם, מטופלים דתיים או חרדים בקליניקה. סביר להניח, כי השוני המאתגר של ההליך הטיפולי במקרים אלה, צף ועלה בשלב זה או אחר. כמי שחווה על בסיס יומיומי את הפערים - התהומיים לעתים - בין העולם החרדי לעולם הפתוח, אני עדה שבעתיים ליחודיות הרגישה, לניואנסים העדינים ולעקרונות הבלתי מדוברים, המבטאים את ההבדל הקטן-גדול בין העולמות, המתעצם בתוך החוויה הטיפולית.

חרדים לעתידם/החברה החרדית

מחקרים רבים פרשו יריעה מחקרית-תיעודית רחבת היקף סביב יסודותיה של הקהילה החרדית בישראל, וסביב מעצבי דמותה בשנות בניינה ותקומתה של המדינה לאחר חורבן יהדות אירופה. מפסיפס מרתק של קהילות ומסורות, התמזגה החברה החרדית לזרם מרכזי מאוחד כמעט באדיקותו הדתית, בעל קווי מתאר זהים כמעט המאפיינים את הקהילות השונות.

הקהילה החרדית סגורה ומכונסת בתוך עצמה, אם כאידיאל ואם כחומה והגנה, שנועדה לשמר את ערכיה המסורתיים מפני חדירת ערכים שאינם מקובלים עליה. כך או כך, היא מקפידה בעקשנות להבדל מן הציבוריות הישראלית הכללית, לא רק באורח חייה הדתי, אלא גם בתרבותה העצמאית, בכללי התנהגותה ובמציאותה המוניציפאלית. כהגנה

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

וכהתבדלות, טפחה ההנהגה החרדית ויזמה את בנייתן של חומות זהות ונורמות חברתיות ברורות, שקיבלו מעמד עצמתי חסר תקדים, לעתים כשל חובה ודין תורה ממש.

ברוח אנתרופולוגית, מתאר זאת קפלן (2003): "התפתחויות המודרנה, המעמידות בסכנה את הגרעין האורתודוקסי השומר על צביונו המיוחד כמיעוט. מיעוט הבטוח בדרכו ורואה בה אמת אבסולוטית שצריך וראוי לשמר אותה מפני רוחות זרות". מכאן גם התוצאה: "בגלל סגירותה של הקהילה, כמו בכל קבוצה אתנית, נוצרו מוסכמות חברתיות ואורחות חיים מקובלים שתפסו מקום בחשיבותם כמעט כמו הלכות" (יונה וגודמן, 2004).

סוד הלכידות היחסית המאפיינת את הקהילה, הוא באדני הבסיס הערכיים המשותפים להוויית החיים שלה: השקפה אמונית זהה, ודרישה ברורה וקפדנית לקיום מצוות בהקפדה רבה, ללא כל שינוי או התייחסות לתמורות ולכורח הזמן והתקופה. הנהגת הקהילה מסורה כולה, באופן כמעט גורף, בידי 'גדולי התורה', הלא הם 'הרבנים' ו'פוסקי ההלכה', המשמשים כגורם קובע בתחומים ציבוריים ואישיים כ'חכמי הדור', ובזרמים מסוימים כ'חזוה' וכ'ודע דעת עליון'. על פיהם של הרבנים ישק כל דבר, קטן כגדול, כשהציות המוחלט להוראתם משמש אבן בוחן ותצהיר נאמנות לאורח חייה של הקהילה.

בין הנושאים לגביהם קיים טאבו וקונצנזוס קהילתי-חינוכי מוחלט, ניתן למנות עקרונות אמוניים, ציבוריים ומשפחתיים שונים, כגון החינוך המוטמע מגיל ינקות לאמונה קיומית בא-ל כמסֵבֵב וכגורם יחידי לכל הקורות בעולם, אמונה ב'השגחה פרטית' המועידה לכל בן אנוש תפקיד ודרך חיים שלא יוכל לשנותה. משקל דומה ניתן גם לחינוך לצניעות ולהפרדה מגדרית, להקפדה על קוד הלבוש, לקידוש חברת הלומדים כאידיאל וכדרך חיים, ואף לנושאים מבניים-פוליטיים כגון מבנה המשפחה ומעמד האשה, המנעות מגיוס לצבא, שמירה על מאפייני מערכת החינוך (תלמוד תורה, ישיבה לבנים, תיכון 'בית יעקב' לנערות). לא נטעה אם נאמר כי דווקא בישראל, הפורחת ומתקדמת בתחומים רבים, נותרה אוכלוסייה זו סגורה, מוקדנת ובלתי מוכרת בכל צדדיה.

על אף הסגירות, חדר העידן המודרני גם אל הקהילה החרדית, אם כאילוץ ואם כתהליך רצוי במידת מה, ועל כל פנים כתופעה רחבת היקף, הראויה לדיון שאין מקומו כאן. בשנים האחרונות ניכרת תופעה של השתתפות גוברת של החברה החרדית בחיים המודרניים בישראל. ההתרחבות והצמיחה המספרית בגודלה של הקהילה, יחד עם התרבותן של

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

הקהילות הפנימיות השונות, יצרו מפנה תודעתי אטי אך קיים בשלל נושאים. למרות הסגירות הגבוהה שנותרה ועודנה, המודעות לנושאים ולתחומים שבעבר היו מוצנעים בחברה זו באופן חריג, כמו בריאות הנפש, זכו לעדנה ולהכרה ציבורית, על אף היחס האמביוולנטי של הממסד הרבני, המבין את הכורח שבטיפול מקצועי מחד, אך חרד מן התהליך מאידך. כך, הולכת וגוברת בשנים האחרונות המודעות והדרישה לטיפול נפשי מקצועי. יחד עמה, זינקה באופן משמעותי הדרישה למטפלים רגישים לקהילה, והפכה לנושא מדובר ומבוקש בקרב גורמים רבניים וחינוכיים שונים, הפתרים אחר גורמים מקצועיים רגישי תרבות, המודעים לעקרונות הקהילה ולאופייה החינוכי והמתבדל. זאת, במטרה להפנות לטיפול באופן מבוקר את מי שזקוקים לכך, בלא שיחוש שהפקידו את עתידם של אלו, בידי מי שאינם אמונים על הרעיון והאידיאה.

מה באמת עומד מאחורי דרישה זו? מסתבר, שהיא מקפלת בתוכה את הקונפליקט והסכסוך הרעיוני העלול לצוף בתהליך הטיפולי עצמו. על כך ארחיב כעת.

בין יהדות לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

הגישה הבסיסית הרווחת בקהילה החרדית, היא זו של חינוך; חינוך לקיום מצוות וחינוך לערכים. היהדות מכוונת ואף תובעת מהאדם להיות מוסרי יותר, מרומם ואחראי למעשיו. היהדות מכוונת את האדם כדי שיגיע למימוש יכולותיו ולהיות אדם טוב יותר. היא דורשת מן האדם עבודה עצמית מתמדת. כך, הפכו ספרי ההגות הרעיונית, כגון 'מסכת אבות' ו'ספר משלי', למורי דרך חינוכיים ולמתווי צו החיים, יחד עם המשנה והתלמוד, המלאים באורחות חיים, הלכות ונהגות.

ביהדות מחויב האדם כלפי שמים, כלפי הא-ל - מה שמכונה בספרות התורנית 'בין אדם למקום', ובמקביל יש לו מחויבות חברתית ואנושית כלפי הזולת - מה שמכונה 'בין אדם לחברו'. כל אלה נועדו למען היות האדם 'אדם' וישות. אין ביהדות עידוד לעיסוק של האדם בעצמו, ללא זיקה למחויבות רוחנית כלשהי. תפקיד האדם הוא לשפר את מידותיו, כדי לעשות את רצון הבורא.

לעומת זאת, הפסיכואנליזה (בשימוש שלי: פסיכותרפיה פסיכואנליטית) עוסקת בחקר העצמי, לא בהכרח על מנת להגיע לשיפור, אלא לשם הבנה עצמית. היא נותנת לאדם לגיטימציה, פותחת, מאפשרת, מקבלת; בטיפול, החוויה היא של נתינת מקום והבנה למצבו

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

של המטופל, לרגשותיו ולמעשיו. העצמי הוא המוקד והעיקר; במקורה, מתבוננת הפסיכואנליזה בהתפתחותו של האדם, בהשפעות ראשית חייו על הווייתו ועל עיצוב עולמו הפנימי. הדגש מושם על ההבנה של התפתחות האדם בעצמו, לכשעצמו, ומעצמו לסביבתו, וזאת בשונה מאוד מהגישה שאנו רואים ומכירים בחינוך הדתי-חרדי, ובשונה מגישה חינוכית בכלל.

מגיל צעיר, אנו אמונים על חינוך לאחריות, ויתור, ביטול העצמי, הבלגה, עצמאות, כפיפות להוראות. אם נעקוב, נראה שהחינוך מתחילתו הוא כזה: גם תינוק יונק מגיל אפס מתורגל להתחשבות, לצמצום העצמי, לחלוק עם הזולת, עם אחיו, לדאוג ל... לוותר, להתחשב, לעזור. עם מטען שכזה, איך יכול אדם להכנס לתהליך של הזדקקות לאָהָר אנושי?! שאלה זו עלולה להתגלות, תוך כדי טיפול, כקונפליקט סבוך ביותר המחייב התרה. המטופל נדרש במפתיע, בניגוד למשנה החינוכית אליה הורגל ותורגל, לשים את עצמו במרכז ההתעניינות, להיות במגע עם חולשה. כל זה עומד בניגוד מוחלט למערכת הערכים שהורגל וחונוך לחיות על פיה כל ימיו. עובדה זו מהווה נקודת פתיחה מורכבת למדי לטיפול פסיכותרפי.

במחקר הקיים בנושא זה, מתוך מיפוי החומר, נמצאו כמה קטגוריות המתייחסות למפגש של מטופל דתי-חרדי עם הפסיכותרפיה הפסיכואנליטית. אביא כאן אחת מהן.

דת או דעת

הצורך לדעת, הדחף ללמידה, הסקרנות לדעת, להוסיף ידע - כל אלה קשורים להתפתחות בן אנוש. צורך זה גדל ומתעצם עם הגדילה האישית. לפי אפלטון, הידיעה היא ההכרה הוודאית של אדם בכך, שטענה מסוימת היא אמיתית. הווה אומר, הטענה הוכחה כאמיתית. אכן, בשפה העברית, משמעות המושג 'ידיעה' היא תוצאה של למידה, התנסות, חשיבה והוכחה. זוהי רכישה שאנו מגיעים אליה כתוצאה מתהליך קודם.

המושג 'ידיעה' מופיע לראשונה בתנ"ך (בראשית ג כ"ב) בסיפור עץ הדעת: "והיה כאחד ממנו לדעת טוב ורע". הידיעה היא חלק ממהות רוחנית-אלוקית, כפי שפרשו פרשני המקרא: "האבחנה בין טוב לרע כי בזה נבדל אדם מן הבהמה" (רש"י, שם). שלמה המלך,

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

החכם באדם, חָדָד והוסיף על האתגר והסכנה שבידיעה, כשאמר: "כי ברב חכמה רב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב" (קהלת א י"ח).

תהליך הידיעה ויצירת המרחב המחודש, המתהווה תוך כדי טיפול, הופכים לחוויה מורכבת וטעונה עבור המטופל החרדי, כשהוא נצרך להתמודד עם התכנותה של מציאות כזו, עם היותה של מציאות זו לגיטימית, ועם הצורך לבחור, אולי לראשונה, בנתיב מוסכם ומקובל לו עצמו.

זווית טעונה ומורכבת בתהליך, היא ההתמודדות עם עקרונות הבסיס אודות חובת הלמידה, המהווה ערך עליון ביהדות. ציווי התורה על למידת ספר התורה, מתפרש כחובת לימוד על מנת לדעת וליישם את מצוות הא-ל. לימוד זה מתייחס לתורה על כל חלקיה, 'תורה שבכתב' ו'תורה שבעל פה'. בנוסף, חובת הלימוד למטרת לימוד, כלומר לימוד תורה כערך וכאידיאל, נתפשת כגורם המקיים את העולם ומקשר את הלומד עם קדושת התורה, שניתנה מידי הא-ל. מן האדם הלומד מצופה שידע ליישם את אשר למד, בעשיית הטוב ובהמנעות מרע. במלים אחרות, הידיעה המעשית מתבססת על לימוד ועיון במקורות התלמודיים וההלכתיים ומציאת כל חוקי החיים הכתובים שם.

רוזנהיים (2004) מאשר הסבר זה. לדבריו, "חז"ל ראו לעצמם משימה להנחיל את התורה ולהפנים את קרבת הא-ל, וכי הגישה המכוונת היא דרך טובה להשיג מטרה זו... לא ההגות המופשטת עיקר אלא המהות החינוכית... רוב דבריהם קרובים יותר אפוא לקוטב החוויה והמעשה של האדם, מאשר לקוטב של העיון האינטלקטואלי גרידא (עמ' 19) (ההדגשה שלי, א.ה.).

צווי לימוד התורה מופנים אל הגברים והם מצווים על לימוד תורה, בעוד הנשים אינן מחויבות ללימוד ואינן מצוות על כך (תלמוד, מסכת קידושין דף כ"ט עמ' ב; רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק א הלכה א). חוקרים ישראלים התעניינו בתופעה זו. קפלן (2003) מצא, כי אוריינות אצל נשים היא למידת הקיים, הידוע, על מנת לדעת וליישם אותו. למידה מתוך התעניינות, חקירה וסקרנות לדעת, איננה מוכרת דיה ואיננה מקבלת עידוד. פתיחת מרחב לבדיקה, לשאלות, לספקות וליצירת קונפליקטים, נתפשת כתופעה זרה ומעוררת הסתייגות.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

בדומה לכך, אלאור (1992), בספרה "משכילות ובורות", פרי מחקרה על נשים חרדיות, מפרשת את מניעת לימוד התורה מנשים, כחלק מתפיסת הממד הנשי בקהילה. אלאור סוברת, כי הצייתנות והכניעה למה שנאמר אופייניות לציבור הנשים בקהילה. לדבריה, נראה שלנשים אלה, הידיעה נחשבת אסורה או בלתי נסבלת, ועל כן מוטב לא לשאול, לא לחקור ולא לדעת, אלא לקבל את הנאמר ממי שהוא בעל הדעה ובעל הסמכות.

פוקו (1972) מרבה לקשור את מושג ה'ידע' עם מושג ה'כוח'. לטענתו, רשת הכוחות מייצרת ידע המוליד כוח, בכעין לולאה סגורה: הכוח והידע משולבים זה בזה בצורה שאינה ניתנת להפרדה, כאשר הידע איננו גורם אדיש, אלא חלק בלתי נפרד ממאבקי ומיחסי כוח. אמירה זו מתחברת לתיאור הנשים בקהילה החרדית, האמורות לקבל את הידע מן הדמויות הגבוהות יותר בהיררכיה, כגון מורים ורבנים. צורה אחרת של ידיעה, היא ידיעה הנמצאת בתוכנו, ולא כזו הנרכשת על ידי למידה חיצונית.

בולס (1987) כתב על 'הידוע שלא נחשב': הידיעה הפנימית שקיימת בנו, אך איננו יודעים שאנו יודעים אותה. בולס מזהה פיצול בין מה שאנו חושבים שאנחנו יודעים, לבין מה שאנחנו יודעים. לדבריו, ישנן ידיעות הנשארות כלואות, משום שלא הגיעו לרמת חשיבה, מאחר שלא התקיימו יחסי אובייקט שאפשרו נגישות אל הידיעה, ועל כן היא לא הגיעה לכלל מחשבה.

ביון (1967) רואה את הידיעה מראש כ'ידיעת השד', כ'מחשבה ריקה', כאשר לא התרחש תהליך חשיבה. לדבריו, תהליך חשיבה מתרחש במפגש עם תסכול. כלומר, כשפרה-קונספציה (ביון, 1963) אינה מתממשת אלא פוגשת באין, בתסכול, אזי מתרחשת חשיבה. אנו רואים כאן התייחסות אל הידיעה כדבר ראשוני, מקדים לחשיבה. לעומת זאת, נוכל להסיק מן הנאמר כי אמנם יש ידיעה מוקדמת, לעתים אף לא מודעת, השוכנת אי שם, ומצפה למחשבה ש"תבוא" לחשוב אותה, להביע ולדבר אותה (ביון, 1967). במלים אחרות, הידיעה יוצאת לאור על ידי יחסים שיביאו אותה למחשבה, והופכת לנכס אישי לאחר תהליך הלמידה או המחשבה.

מה בין דעת להלכה?

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

כאמור, היהדות מעודדת באופן קיומי והכרחי את למידת וידיעת התורה. לאור זאת, כיצד נוכל להבין שישנה בכלל סוגיה של בחירה בין שמירת הדת לידיעה?! כיצד יתכן שהגיון הדעת נחוה כסותר את ההלכה, כדיסוננטי לחוויה של שמירת מצוות?
התשובה היא, כי דעת ודת אינן עומדות בסתירה, אלא ההסתייגות מ'לדעת' מתייחסת לידע שהוא אחר, שונה, כלומר ידע חדש, ידע זר: "חדש, אסור מן התורה" (ויקרא כ"ג). מקור דין זה, באיסור שחל על אכילת תבואה חדשה לפני שהביאו את קורבן העומר, והיא משמשת בהשאלה לכל דבר הנחשב "חדש". הווה אומר: מה שאסור הוא כל דבר שלא היה מקובל מדורי דורות. המטרה בכך היא לשמר את הקיים ולא לשנות, להשאיר נאמנים למסורת; הידע החדש, מרחב המחשבה, עלול לערער את הקיים ואת המקובל, ועל כן נתפש כאויב וכגורם מסוכן לשלמות הרוחנית. ידיעה שכזו, דעת שיש בה תהייה ואולי גם השלכה והשפעה על חיי המעשה, מעוררת בקהילה החרדית רתיעה עמוקה וקונפליקט טעון ומורכב.

הידע עלול להביא בעקבותיו מחשבות, הרהורים ואולי ערעורים, בעטיים קיים חשש מלעורר ספקות. על כן מכוון החינוך החרדי, ומורה ההרגל מגיל צעיר, להמנע מכל ידע חדש. חשיבה מחודשת מבשרת על התכנותו של שינוי או הסכמה למשהו שונה, אחר. או אז מתעוררת שאלה בסיסית מוכרת: האם זה מותר?! האם זה מקובל?! קיימת הסתייגות מוחלטת מיצירת מצב של חריגה מהכלל, המתבטאת במחשבות כגון 'מה יגידו?', 'איך יקבלו (או לא יקבלו) אותי בקהילה?'.

על כך אוסיף סיפור אישי שלי, שהפגיש אותי באופן חד ובהיר עם הקו הדק שבין 'דת ל'דעת'. במהלך מערכת בחירות שהתקיימה בארץ לפני מספר שנים, הייתי במסגרת לימודים באחת האוניברסיטאות בארץ. בעת ישיבה בקפטריה, נסבה השיחה על הבחירות הקרבות. "מה את מתכוונת להצביע?" נשאלתי. במהירות הבזק השבתי תשובה שהיתה הכי טבעית עבורי: "מה שהרב יגיד לנו". מיד נתקלתי בפרצי צחוק: "מה?! ומה עם דעתך האישית? אין לה מקום?!". מיותר לתאר איזה זעזוע עבר בי. רגע של תובנה עמוקה, של פתיחת פתח לידיעה שלא ידעתי אותה... התחלתי להבין, כי יכולה להיות לי דעה ומחשבה שהם אישיים. חדרה להכרתי ההבנה, שמותר לי לחשוב; שגם אם חונכתי לשמוע בקול 'גדולי הדור', עדיין יש לי ידיעה אישית, פנימית, שאינני מכירה אותה... אף פעם לא

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

ידעתי. ליתר דיוק, מעולם לא ניתנה לי הזדמנות לדעת, שיש אפשרות שאני יודעת את הידיעה שלי. למותר לציין שמצאתי את עצמי במציאות מורכבת, מול הבחירה המסורתית בהעדר הבחירה.

כעת, בהיסוס מה, אני פותחת בפניכם את הקליניקה. מתוך הכרות עמוקה ורגישה לניואנסים העדינים עד סובטיליים, אנסה להבהיר את מהות המפגשים עם סוגיה זו. אדגים את הנושא בהתייחס לקטגוריה בכללותה, אולם חשוב לציין כי בעבודת המיפוי נמצאו תתי קטגוריה ל'דת או דעת', והם:

- הידיעה נחוות כסתירה להלכה.
- ידיעה היא שלילת התמימות והטוהר.
- פחד לחשוב, הסתייגות מדיבור המאמת את המחשבה.
- מפגש עם ידיעה מעורר אשמה.

מתוך הקליניקה

אנט עלתה בגפה לארץ ממדינה מערבית בהיותה נערה צעירה, יתומה משני הוריה. כיום היא כבת ארבעים, נשואה ואם למשפחה ברוכת ילדים. אנט בודדה בארץ, בלי קרוב וגואל. היא אשה אינטליגנטית, עדינה, רגישה וצייתנית מאוד. היא עובדת בעבודה עצמאית, ועם זאת מנהלת את ביתה ביד רמה. אנט פנתה לטיפול לפני כשנתיים, מתוך תחושת בדידות ומועקה כבדה במשימת גידול הילדים.

נישואיה לא נחלו הצלחה מזהירה. בעלה אינו שותף בגידול הילדים ואינו נוהג בה כבוד. באחת הפגישות, לאחר ארוע קשה בבית, הגיעה אנט להבנה כי בעלה זקוק לעזרה מקצועית, ובלעדיה אין היא יכולה להמשיך לחיות עמו. בפגישה הבאה הגיעה נסערת, ספרה שלא עצמה עין כל הלילה, הרגישה רע מאוד, חשה אשמה כבדה על שדָּפְּרָה עליו קשות, על שאינה נעזרת באופן מעשי בטיפול, ועל כך שטיפול מאפשר דיבור פתוח ואמיתי. היות שכך, היא מרגישה כי תלונותיה באות מתוך האפשרות שניתנת לה בטיפול, ומתוך פינוק עצמי, וכי הסתכלות אופטימית יותר על החיים תועיל לה.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

"נראה לי שזה לא נכון לי ככה... ככה זה משמים נגזר, וזהו!... אני צריכה הסתכלות יותר אופטימית, שאני אראה את הטוב, שאני לא אתפנק לי כל כך... בסך הכל, אם אסתכל מסביב, לכולם יש צרות...!"

אנט באה במגע עם העמדה הדפרסיבית, עם הידיעה וההכרה בקיים, תוך קבלה מאולצת של המציאות ממקום מתפתח. היא מכירה בעובדות כמו שהן ומוכנה לעמוד מולן. בנרטיב זה, נראה כי אנט מצליחה לשאת את הרגש (Suffer the emotion), ומיד אח"כ מגיע הפחד מלהרגיש (Anti emotion), ואז היא מבקשת לעוות את החשיבה שלה ושל המטפלת. כנראה שהאמת היא בלתי נסבלת עבורה, וממילא יוצרת אצלה הרגשה של 'לא בסדר', הדורשת ממנה השתנות. לכאורה, נראה כי אנט משתמשת בשליטה מודעת על העצמי, מה שנראה נכון לפי דרישת האמונה היהודית-דתית, שהרי היהדות דוגלת בהשתפרות מתמדת.

אנט נעה בין חיבור לאמת הפנימית שלה לבין האחזות במוכר, בידוע, במה שמסמן עבורה השתייכות. האמירות המקובלות, כגון "ברוך ה'", "הכל משמים", "מגיע לך", "זה עונש משמים", "משמים אומרים לך...!" - כל אלה משמשות עוגן, אחיזה, שלא תמיד יש מאחוריה אמונה, אלא יותר חרדה וחשש. אמירות כאלה משמשות לעתים כעין "אובייקט מעברי" מלווה, הנותן בטחון. הסיבה לכך היא שקשה, לא מוכר ואף מפחיד לפתוח, לחשוב, להבין ולדעת מעבר למה שמוכר וידוע, לגלות ידיעה מחודשת ולא מקובלת.

אנט כאובה ומנסה מאוד להעזר בטיפול. היא נוגעת ברגעים של תובנה וחיבור לאמת. בנקודת מגע כזו, הגיעה אנט לידיעה ולמחשבה מסוג שלא היה ידוע לה קודם: האמירה שהבעל זקוק לעזרה, אשר נתנה תוקף לדברים אך עוררה בהלה.

פנינה, אשה בשנות השלושים המאוחרות לחייה, נשואה ואם למספר ילדים, עקרת בית, פנתה לטיפול בגלל מצב רוח ירוד וקושי בתפקוד היומיומי. היא יצרה קשר טיפולי טוב, אוהבת את השיחות, והטיפול מטיב עמה. היא אשה עדינה המפגינה חולשה פיזית ונפשית, אשר עברה מספר רב של הריונות, שחלקם הסתיימו בהפלה טבעית. בתחילת הטיפול בשרה לי שהיא בהריון. לשאלתי 'איך היא מרגישה עם הבשורה החדשה', הגיבה בפליאה זועמת: "למה את שואלת!!? איזו שאלה בכלל!!? ברוך השם... למה שאלת אותי?... למה!!?".

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

דברתי עמה על כך שלפעמים יש רגשות מעורבים ביחס להריון, וכי רגשות אמביוולנטיים עם הוודע דבר ההריון הם אוניברסליים; יחד עם זה שיש רצון ואפילו כמיהה לתינוק, האורח החדש שמופיע ברחם - ולמעשה בחיי בני הזוג - מאיים על חיי השגרה, מבשר על שינוי, ומכניס פחד מפני הבלתי ידוע והבלתי צפוי, וזאת גם אם לא מדובר בהריון ראשון. לפגישה הבאה הגיעה פנינה מזועזעת. מה שטלטל אותה היה הרעיון שאשה יכולה להעלות על דעתה מחשבה כה נוראית, כחוסר שמחה על בשורת הריון. לדבריה, אף פעם לא שמעה דבר כזה ולא חשבה על כך. אולם בפגישות הבאות, סיפרה לי בהיסוס כי בשיעור התעמלות בו היא משתתפת, שמעה מאחת המשתתפות, שפלטה את המלים בשעת מצוקה, כי היא חוששת שהיא בהריון ואינה מעוניינת בכך כרגע. "רק עכשיו אני מאמינה שזה יכול לקרות. חשבתי שבגלל שאת כזאת... בעלת מקצוע ומודרנית, את חושבת כך...".

כעבור כשנה, חודשים ספורים לאחר שילדה, פנינה חששה שנכנסה שוב להריון. היא הגיעה לפגישה נסערת ואמרה: "חשבתי שאני שוב בהריון ונלחצתי נורא! אבל היה לי טוב ששמעתי משכנה שלי, שאמרה כי איזה מזל שהיא לא בהריון עכשיו, כי זה ממש לא לעניין בשבילה... איזה טוב שמישהו יכול להגיד את זה...".

זהו ביטוי של Catastrophic Change (ביון, 1965): השינוי הצפוי מעורר תחושה של קטסטרופה פנימית. בצד ההריון הפיזי, יש משהו אחר שמתהווה בתוכה, שהיא פוחדת לעמוד מולו. הסיפור על אותה אשה בשיעור התעמלות, הוא סיפור הגנתי. אם ישנן מחשבות כאלה, אפשר שהן יעלו גם בדעתה של המטופלת (או שכבר עלו). למעשה, אלה הם קולות הנמצאים בתוכה, שהיא פוחדת לעמוד מולם, לראותם או להקשיב להם, כי הדבר מהווה מפגש עם הבלתי מוכר ובלתי ידוע.

זהו קונפליקט בין 'מה צריך' ל'מה מותר', בין אמת פנימית לשקרית, או לפי ויניקוט (1960), בין עצמי אמיתי לעצמי שקרי. הקטסטרופה הפנימית מתאימה לפחד המתעורר ממצע עם אמת חדשה.

בתחילה, הזדעזעה פנינה מן האפשרות שלא לשמוח מההריון. אחר כך דיברה על אפשרות זו בריחוק: ראשית אמרה באופן כללי "אשה אחת", ובהמשך התהליך, כשהדברים חלחלו יותר אל המודעות, דָּבְרָה על "שכנה", המדברת בעצם את עצמה.

כעבור זמן, העזה פנינה להגיד לי בכאב, כי היא מרגישה נורא עם העובדה שהטיפול "קלקל אותה". לדבריה, עד שהגיעה לטיפול לא ידעה - וכלל לא העזה לחשוב - שיש

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

אפשרות לא לרצות את ההריון. הטיפול חשף בפניה עולם אחר, פתוח יותר, עולם שאולי קלוקל אותה, ועל כך היא מצרה; על התמימות והטוהר שנלקחו ממנה. כל זה לונה ברגש קשה, רגשות אשמה.

בהתבוננות על ציר אורכי של הטיפול, ניכרת התפתחות משלבי התחלה, של מניעת הידיעה (K-), עד להסכמה לדעת (K+) (ביון, 1992).

מה שמאפיין את התיאור הזה, הוא המקום הבלתי אפשרי שהמטופלת נכנסה אליו: חוסר היכולת להיות בשני מצבים בו-זמנית; להיות ב"רוצה" וב"לא רוצה" בעת ובעונה אחת. פנינה נבהלה מן האפשרות להיות בתווך, בין לבין - לא ממש כאן ולא באופן מוחלט לא כאן. היתה זו צורת חשיבה לא מוכרת עבורה. עד לאותו רגע, על פי ההרגל המקובל, הכל צריך להיות ברור, חתוך ומוגדר. כשם שההלכה ברורה, כך אורחות החיים ברורים. אם יש ספק לגבי משהו, פונים לשאול 'מורה הוראה' ומתירים את הספק כהכרעה הלכתית. הפנייה לגורם בעל שיעור קומה ויכולת הכרעה, ואפילו ל'דמות קודש' הקרובה לדעת הא-ל, אינה מותירה אפשרות אמצעית, הכל חייב להיות ברור וקונקרטי. בטיפול, התגלה בפניה מרחב חדש, עם יכולת חשיבה עצמאית, ואין פלא שהדבר טלטל את עולמה.

שימי, בחור ישיבה רווק בשנות העשרים לחייו, מספר על התלבטויותיו בפגישתו עם בחורה למטרת נישואין. בקהילה החרדית מקובל שבחור שנישא, ממשך ללמוד לימודי תורה ישיבתיים במסגרת "כולל", למשך תקופת מה לאחר הנישואין. אורך התקופה אינו קבוע, והוא נתון לשיקולים אישיים ומשפחתיים, ומושפע מאוד מתגובת הסביבה. בפגישותיו עם הבחורה, הודיע לה כי הוא מתכוון לשקוע בלימודים תורניים, מתוך שנראה היה לו כי זוהי מגמתה ורצונה.

"לא יודע, אמרתי לה בפגישה האחרונה שאני רוצה לשבת וללמוד... מה אני אגיד אחרת?!"

אבל אני לא יודע בדיוק אם אני רוצה... אז מה, זה לא טוב אם אני לא ממש רוצה?!...!"

בתהליך הטיפול, הגיע שימי ליכולת להקשיב לידיעה הפנימית שלו. הוא היה מוכן גם להביע אותה בקול. המפגש בין הידיעה, האמת הפנימית, לבין הדרישה הדתית-חברתית (לא הלכתית), יצרה בלבול, אשמה ובדידות. ניכר כאן קונפליקט בין דרישה דתית או מוסכמות חברתיות, לבין הידיעה הפנימית 'מה נכון לי' ו'מה מתאים לי'. לעתים, ערכן של

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

המוסכמות עצום ומכריע יותר מן ההלכה, או לפחות כמותה. גם כאשר מדובר בהחלטה מהותית הנוגעת לחיים, הפחד מן הקול המייסר, הסביבתי או ההלכתי, הוא בלתי נסבל. בתהליך הטיפול, מגיע תחילה האומץ לחשוב ולדעת, ולאחריו בא הדיבור, המאיים מאוד, שכן הוא מאמת את הידיעה ונותן לה קיום. או אז, הידיעה הופכת נראית לעין ובעלת קיום משלה, וגוררת מאבק פנימי-חיצוני, של 'מה יגידו', ולקינוח מגיע גם רגש אשמה. הרצף הליניארי הוא כזה: ידיעה - מחשבה - דיבור מאמת - ידיעה ברורה - בהלה - חרדה.

דיון

התיאורים שהובאו לעיל הם רגעים אותנטיים, במ באים לידי ביטוי רצון וכמיהה, רגעים בהם יש חיבור לעצמי אמיתי, ומתעוררות ידיעה והבנה פנימית אודות 'מה מתאים ונכון לי' ומה לא; בתהליך טיפול פסיכודינמי-פסיכואנליטי, מתחבר היחיד אל עצמו ואל עצמיותו. מתוך השיחה והתובנות העולים בטיפול, מתרחש החיבור לאמת הנפשית הפנימית של המטופל, אמת שלרוב אינה תואמת את החיים המציאותיים. כך, המטופל מגלה בעצמו נטיות לב, משאלות ורצונות, שאינם עולים בקנה אחד עם עולמו המציאותי. זהו, למעשה, מסעו של הטיפול. ביון (אצל: גרוטשטיין, 2007, עמ' 38) מתאר זאת במשפט ממצה, המציג את החיבור לאמת בתוך התהליך הטיפולי, וזו לשונו: "To allow the inner self to become us".

גילוי וחיבור לאמת פנימית הם חלק ממטרות העבודה הפסיכותרפויטית. לפי ביון, אידיאל ה"חיבור לעצמי" נוגד ביסודו חיים של עשייה כפויה, מתוך הרגל, ולא תמיד מתוך רצון. ההצמדות לעמדה המוכרת נוגדת את התהליך הטיפולי בכלל, ונטישתה אינה מהווה משאת נפש של מטופל שומר מצוות. אפשרות החיבור לעצמי במהלך חיים של הרגלים על פי צווים, מהווה גילוי המעמיד את המטופל במקום סבוך ומבולבל.

סנדלר (1960, 1989) האיר את המושג Background of Safety. הוא מתאר כיצד האינדיווידום, מראשית חייו, רוכש מסביבתו תמונה של חיים, נורמות וקביעות המקנים מסכת של בטחון. גמפל (1999) משתמשת במושג הפרוידיאני uncanny, או בלשונו של פרויד unheimlich (פרויד, 1919), ומוסיפה, שכאשר יש חדירה של תוקפנות או אלימות, הדבר מהווה מצב אחר, הוא "הלא מוכר", ה-Uncanny. גמפל מציעה את הצירוף Background of Uncanny. מצב זה, לדבריה, קוטע או מערער את ה-

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

Background of Safety, אשר הוא הנותן לאדם את הכוח והיציבות. בין ה-Safety לבין ה-Uncanny יש יחסי גומלין, של רגיעה לעומת התעוררות חרדה (עמ' 60-61). בסיטואציה הטיפולית מתרחש תהליך של הצפה טראומתית, המאיים על הבטחון שמשרה ה-Background of Safety. בכל פעם שנפתח הסגור, יש נגיעה באמת וחשיפה לתוכן אישי לא מוכר, הוא ה-Background of Uncanny. האמת הסובייקטיבית היוצאת לאור, יש לה מקום בשעה הטיפולית. קולו של הידוע והמוכר מעולם הדת, עולה כחסימה מיידית לידע החדש, ויוצר מהומה תוך-נפשית, התעוררות של חרדה. ההתנגדות היא אחת הדרכים להתמודד עם קונפליקט מאיים זה. הידיעה המסקרנת, פותחת וחושפת מרחבים שאינם מוכרים, מגלה חידושים מעבר למוכר, ובכך מהווה פריצה של המסגרת השמורה והמוגנת. לפיכך, אפשר להבין כי הצורך להמנע מלהכיר, ובכך להמנע גם מן החלק המעשי של "לדעת" - כלומר לדעת על מנת לקיים - מגן על האיווי שהוא בחזקת אסור.

כשנתקלתי במצבים מסובכים ומורכבים כאלה בקליניקה, לימדה אותי המציאות להכיל, לקבל, להיות, וללמד את הידיעה למי שאך גילה אותה. הווה אומר: למדתי ללוות את הגילוי, הבהלה, ההתנגדות, הקבלה או הסרבנות, כחלק מן התהליך הטיפולי, חלק שהוא 'תוספת יוקר' מכבידה... במצבים רבים, התריסו כלפי מטופלים באמירות כמו 'הטיפול הזה קלוקל אולי', "התמימות שלי" אל, ואף בטרזניה קשה יותר: "למה לא אמרת לי שזה מה שצפוי לי בטיפול?! לוי הייתי יודע!!!". ענין זה מביא אותי לשאלה, האם יש לידע את המטופלים אודות מה שהם עשויים לגלות/לעבור בתהליך הטיפולי? לחילופין, האם יש לידע אותם כי עלול להתעורר אצלם קונפליקט דתי או אמוני? לטעמי, זוהי שאלה אתית שראוי לתת עליה את הדעת. ככל שקפשת, לא מצאתי בספרות דיון בסוגיה זו. אולם חוששני כי אין מנוס מכך.

מצבים קונפליקטואליים כאלה קיימים בקליניקה החרדית. מטופלים חרדים נאבקים בלבטי הנפש, אוחזים בשתי התפיסות בו-זמנית - באמונה, בקיום מצוות והרגלים, ובטיפול המטיב. דרכי ההתמודדות שלהם עם מציאות זו, נעות בין הגנה וקבעון לבין התעלמות וגישור, כאשר בין הקטבים הללו נמצאת אפשרה על כל גוניה.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

סוף דבר

במאמרי זה, ניסיתי להפגיש אתכם - לא בלי חשש והסתייגות - עם חוויותי האישיות כמטפלת בגישת הפסיכותרפיה הפסיכואנליטית. כפי שהראיתי, המפגש עם הקהילה החרדית בתוך הקליניקה הוא מורכב, מרתק ומסובך. החיים של יהודי שומר מצוות הם מאתגרים ורבי משמעות ואחריות עצמית. בתוך הקליניקה, מתרחשים תהליכים דקים עד סובטיליים. כמי שבאה מבפנים, אני יכולה להעיד על ניואנסים ורגשות שזר לא יבין את עומקם ואת משמעותם לנימי הנפש. המרחק מן ההלכה הכתובה והשמורה אל המרחבים הבלתי אפשריים של הידיעה, הוא גדול כל כך, על שום היותו פילוסופי, דתי, אמוני ורגשי כאחד.

אסיים בשאלות עמן יצאתי למסע החקירה: האם וכיצד ניתן לגשר על פער זה? כיצד נוכל להקל ולאפשר הפקת תועלת לקהילה זו מפסיכותרפיה באוריינטציה פסיכואנליטית? ואף אעזז ואתהה בקול: האם בכלל יש עתיד לטיפול במתכונתו הנוכחית בחברה החרדית? האם הקצנת השיח הבין-דתי לא נועלת את הדלתות בפני המטופל? האם ניתן לפתוח מרחב אמיתי בתוך המגבלות? התהייה ופתרונה המוחלט, כך נראה, לא נכרכו עד כה יחדיו.

מקורות

- אלאור, תמר (1992). *משכילות ובורות*. תל אביב: הוצאת עם עובד.
- בולס, כריסטופר (1987). *צילו של האוביקט*. תל אביב: הוצאת דביר, 2000.
- ויניקוט, דונלד ו. (1960) *עוות האני במונחים של עצמי אמיתי ועצמי כוזב*. בתוך: *עצמי אמיתי ועצמי כוזב*. עריכה: עמנואל ברמן. תל אביב: הוצאת עם עובד, 2009.
- יונה, יוסי וגודמן, יהודה (2004). *מערבולת הזהויות*. ירושלים: הוצאת הקיבוץ המאוחד, מכון ון ליר.
- פוקו, מישל (1972). *תולדות השיגעון בעידן התבונה*. תרגום: אהרון אמיר. ירושלים: הוצאת כתר.
- קפלן, קמי וסיון, עמנואל (2003). *חקר החברה החרדית בישראל*. בתוך: *חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה*. ירושלים: הוצאת הקיבוץ המאוחד, מכון ון ליר.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

על פסיכותרפיה פסיכואנליטית בקהילה הדתית-חרדית/ אסתר הס

רוזנהיים, אליהו (2004). אכסיומות של חז"ל על הפסיכולוגיה האנושית. בתוך: שחר ארזי, מיכל פכלר וברוך כהנא (עורכים). *החיים כמדרש*. הוצאת משכל, ידיעות אחרונות.

Bion, W. (1965). *Transformations*. London: Karnak Books, 1984.

Bion, W. (1970). *Attention and Interpretation*. London: Karnac Books, 1984.

Bion, W. (1962). *Learning from Experience*. London: William Heineman Medical Books, 1994.

Bion, W. (1963). *Elements of Psycho Analysis*. London: William Heineman Medical Books, 1984.

Freud, S. (1919). *Linguistic Approach to the Uncanny*, Part I. In: S.E., Vol. XVII. London: Hogarth Press, 1976, pp. 219-226.

Gampel, Y. (1999). Between the Background of Safety and the Background of the Uncanny in the Context of Social Violence. in: *Psychoanalysis of the Move, The Work of Joseph Sandler*. London and N.Y: Routledge Press.

Grotstein, J. (2007). *A Beam of intense Darkness*. London: Karnak Books.

Sandler, J. (1989). *From safety to Super-Ego*. London: Karnac Books.

מן המקורות המסורתיים:

ספר בראשית

ספר ויקרא

ספר קהלת

תלמוד בבלי, מסכת קידושין

משנה תורה לרמב"ם, הלכות תלמוד תורה

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית